

ODLOMEK IZ ZGODOVINE GORNJEGA GRADA

ANTON SVETINA

V fasciklu 111/2 kapiteljskega arhiva nadškofije v Ljubljani je ohranjen osnutek najemne pogodbe, s katero je dal enajsti ljubljanski škof Oton Friderik grof Buchheim gornjegrajsko gosposčino za tri leta, od 24. aprila 1652 do 24. aprila 1655, v zakup lastnikoma Baškega gradu in gosposčine Tomažu Ignaciju Andrianu in njegovi ženi Mariji Salomi.

Ta zakupna pogodba ni zanimiva le po svoji vsebini, temveč tudi zaradi tega, ker je tekst te pogodbe ohranjen v nemškem in slovenskem jeziku. To je redke primer ohranjenega slovenskega teksta listine iz 17. stoletja.

Preden obrazložimo vsebino zakupne pogodbe, ki sestoji iz 21 členov, bomo podali kratko zgodovino gosposčine Gornji grad ter trgov Gornji grad in Ljubno, ki sta spadala pod jurisdikcijo ljubljanskega škofa kot lastnika gosposčine Gornji grad. Ljubljanski škof je bil v 17. stoletju lastnik razen gosposčine Gornji grad še dveh drugih gosposčin v Gornji Savinjski dolini, in sicer gradu in gosposčine Vrbovec ob sotočju Drete v Savinjo ter grada in gosposčine Rudenek v bližini trga Rečice ob Savinji. Zato je treba na kratko obrazložiti zgodovino tudi teh dveh gosposčin.

Grad in gosposčina Gornji grad sta obsegala v 12. stoletju 17.176 oralov (9876 ha) zemljišč, od tega 38 oralov njiv, 123 oralov travnikov, 779 oralov pašnikov, 5540 oralov planinskega sveta in 10.694 oralov gozdov. Prvotni grad je stal na griču, imenovanem Gradišče. O tem gradu pa danes ni več sledu. Tudi njegovi prvotni lastniki niso znani; v 11. stoletju so mu bili lastniki vovbrški grofje, za njimi pa rodbina Chager (Kager). 7. aprila 1140 sta tedanja lastnika Teobald Chager in njegova žena Truta volila v sporazumu z oglejskim patriarhom Peregrinom grad in gosposčino Gornji grad z vsemi nepremičninami, s 100 ministeriali in okoli 500 drugimi podložniki ter njihovimi ženami in otroki kot ustanovo za zgraditev benediktinskega samostana. Patriarh je podaril menihom še 10 mansusov v Budriahu v Furlaniji, da so od tam dobivali sol in olje, ter 10 mark v denarju za zidavo samostana. Ker je imela gosposčina že v 12. stoletju 500 podložnikov, smemo sklepati, da je bila Gornja Savinjska dolina že v tistih časih gosto naseljena in da sta bila poljedelstvo in živinoreja že močno razvita.

Ko je bila leta 1461 ustanovljena ljubljanska škofija, je bil tej škofiji dodeljen tudi samostan v Gornjem gradu kot dotacija škofijski menzi. V tem letu na novo izvoljeni opat Gregor Hinig, ki je bil na eno oko slep, pa ni hotel prostovoljno odstopiti od tega mesta. Papež Pij II. je proglasil po krškem škofu Ulriku njegovo izvolitev za nično. Opat Gregor pa še ni hotel ubogati. Šele leta 1463 je prišlo med njim in ljubljanskim škofom Sigmundom Lamberškim do poravnave, po kateri je bilo opatu izplačano 120 zlatnikov, opat pa je moral škofu izročiti vse gornjegrajske listine. V sredo po vseh svetih leta 1466 je ljubljanska škofija dobila od cesarja Friderika III. pravico, da sme prosto razpolagati z vsemi cerkvami, ki so bile inkorporirane samostanu. V ponedeljek po sv. Lovrencu leta 1468 pa je dobila škofija podeljeno od cesarja Friderika pravico, da sme v Solčavskih planinah kopati rude. Isti cesar je tudi izdal listino, datirano v Velikovcu na nedeljo pred nedeljo Cantate leta 1470, s katero je ljubljanska škofija dobila pravico krvnega sodstva v Gornjem gradu in v Goričanah na Kranjskem. Menihi so ostali v Gornjem gradu do leta 1473; papež Pij IV. je namreč izdal 8. aprila 1473 bulo, s katero je razpustil benediktinski samostan v Gornjem gradu. Leta 1518 je dal škof Rauber na novo sezidati grad na mestu, kjer je poprej stal samostan. Škof Tomaž Hren je v začetku 17. stoletja ustanovil v Gornjem gradu marijanišče (Collegium Marianum), katerega predstojnik je bil vsakokratni vikar župnije Gornji grad kot škofijski komisar. Člani tega kolegija so bili deloma diplomirani teologi, deloma pa novo pečeni mašniki, ki so jih sprejemali v ta inštitut, da so se kot kaplani v trgu ali pri romarskih cerkvah v Novi Štifi in pri sv. Frančišku Ksaveriju na Straži izurili v duhovniškem poklicu. Njihovo število je variiralo med 6 in 12.

Grad in gosposčina Vrbovec (nemško Altenburg) je obsegalo v 12. stoletju 409 oralov (235 ha) zemljišč, od tega 336 oralov gozdov. V 13. stoletju se je imenovala po tem gradu rodbina Altenburških. Torek po sv. Juriju leta 1360 sta brata Eberhard in Burghard Vrbovska prodala njima pripadajočo polovico te gosposčine celjskim grofom za 521 mark 53 novčičev oglejskih kovancev proti pravici do odkupa. Celjski grofje so dali to kupljeno polovico gosposčine Vrbovec v fevd Otonu in Janezu Bistriškima potem, ko jim je dal to



Vrbovec po delu G. M. Vischer, Topographia ducatus St.riae, 1681.

gospoščino v fevd oglejski patriarh Ludvik v Št. Vidu na Koroškem. V soboto po sv. Martinu leta 1361 pa je vojvoda Rudolf izdal bratoma Nikolaju in Frideriku Vrbovškima dovoljenje, da sta njima pripadajočo polovico gradu in gospoščino Vrbovec zastavila gornjegrajskemu opatu Ulriku. V torek pred kresom leta 1367 je Kolo iz Vuzenice zastavil vso gospoščino Vrbovec celjskim grofom za znesek 1000 goldinarjev. V 15. stoletju so celjski grofje po svojem vojskovodji Vitovcu uplenili gospoščino Vrbovec. Po izumrtju celjskih grofov leta 1456 je prišla tudi gospoščina Vrbovec v last Habsburžanov. 14. maja 1530 je tedanji deželni knez izdal v Pragi listino, s katero je prepustil gospoščino Vrbovec Janezu baronu Kacijanerju in njegovim dedičem kot dedni fevd. Leta 1615 je kupil grad in gospoščino ljubljanski škof Tomaž Hren za znesek 12.000 goldinarjev. Leta 1635 pa so grad izropali puntarski kmetje.

Grad in gospoščina Rudenek (Roteneck) v bližini trga Rečice ob Savinji je obsegala v 13. stoletju zemljišča v izmeri 763 oralov (438 ha), od tega 7 oralov njiv, 97 oralov travnikov, 3 orale pašnikov, 101 oralov planinskega sveta in 553 oralov gozdov. Zgodovina tega gradu je povezana z zgodovino gradu Vrbovec. Grad Rudenek so namreč sezidali Vrbovčani pod imenom Rudenstein. Zaradi te zidave je prišlo do dolgoletnega spora med njegovimi lastniki in med gornjegrajsko opa-

tijo, ker so se čutili gornjegrajski menihi zaradi te trdnjave ogroženi. Leta 1326 je prišlo med grofom Ulrikom Pfanberškim in med samostanom v Gornjem gradu do poravnave, po kateri je grof obljubil, da bo dal grad podreti, česar pa ni storil. Ta pravda se je potem vlekla do leta 1345 in se končala z razsodbo vojvode Albrehta, ki pa ni ohranjena. Leta 1447 je Janez Vrbovski prepustil gospoščino Rudenek celjskim grofom, po njih smrti je prišla v last Habsburžanov. 20. aprila 1578 je kupil grad in gospoščino Rudenek ljubljanski škof Konrad. 18. oktobra 1628 je ljubljanski škof Hren posvetil v gradu kapelo z oltarjem. Tudi grad Rudenek so leta 1635 izropali puntarski kmetje.

Zgodovina trgov Gornji grad in Ljubno je tesno povezana z zgodovino gospoščine Gornji grad, ker sta oba imenovana trga v dobi fevdalizma spadala upravno-pravno pod to gospoščino. Po teritoriju je trg Gornji grad obsegal 131 ha, medtem ko je trg Ljubno obsegal le 35 ha. Število prebivalstva pa je v tej dobi presegalo v vsakem trgu število 600 le za malo. Vsak od obeh trgov je imel pravico do štirih letnih sejmov, od teh sta bila dva v vsakem trgu tudi živinska sejma. Ker sta oba trga tudi cerkveno-pravno spadala pod gornjegrajski samostan, je zanimiva ugotovitev, da so bili do ustanovitve ljubljanske škofije v Ljubnem vikarji vedno menihi iz Gornjega grada. Leta 1308 je moral namreč

tedanji gornjegrajski opat Wulfing I. dati svojim sobratom benediktincem pismeno obljubo, da ne bo k cerkvi v Ljubnem pošiljal posvetnih duhovnikov, temveč le svoje sobrate menihe. Ljubljanski škof Ernest grof Attems je dal med leti 1743—1757 tedanjo cerkev v Gornjem gradu podreti in sezidati na njenem mestu novo, eno največjih cerkva bivše Štajerske. Začeli so jo zidati leta 1752 in dokončali leta 1760.

Okoliški podložniški kmetje so se zoper škofa večkrat uprli zaradi visokih denarnih dajatev in robote. Leta 1495 je moral sam papež Aleksander VI. zagroziti upornikom z visokimi cerkvenimi kaznimi, preden so upor zatrli. Med leti 1603—1607 so se kmetje zopet uprli, vodila sta jih Jakob Tlakič in Luka Železnik. Deloma je nastal ta upor zaradi pokopališča sv. Magdalene pri Gornjem gradu. Kmetom namreč niso dovolili, da bi v časih kuge pokopavali svoje mrlične na pokopališču pri župni cerkvi, temveč so jih morali pokopavati pri sv. Magdaleni. Vodji upora pa sta razširjala govorico, da pokopališče pri sv. Magdaleni ni posvečeno. Ta spor je moral reševati sam papeški nuncij leta 1607. Leta 1635 so uporniški kmetje hoteli izropati tudi gornjegrajski grad, kakor so to storili v Vrbovcu in Rudeneku.

V naslednjem podajamo vsebino zakupne pogodbe po originalu v nemškem jeziku:

Točke in dogovor o sklenjenem zakupu gosposčine Gornji grad, kakor sledi,

1. Nj. knežja visokost oddaja v zakup gosposčino Gornji grad (mišljena je samo ta) z vsemi njej podložnimi imenovanimi in neimenovanimi osebami, živino, rentami, imanji, najemnini, žitnimi in vinskimi desetninami, gozdovi, lovom, ribolovom, njivami, travniki z uporabo pristav, planinskimi pašniki, tudi vsemi pravicami in upravičenostmi, kakor jo uživa nj. knežja milost in so jo v miru uživali in imeli v lasti pri tej ustanovi njegovi predniki, pri tem ni nič rezerviranega ali pridržanega razen tistega, kar je v nadaljevanju posebej označeno, med drugim so zakupniku dodeljene tudi dajatve podložnikov gosposčine Vrbovec in posestva Rudenek na najemnini, štirikratnem davku, kontribuciji in drugimi deželnimi bremenami, gospodu Tomažu Ignaciju Andrianu na Paškem gradu, gospe Mariji Salomi, njegovi ženi, in njegovim dedičem na tri leta; ta zakup se začne dne 24. aprila tega 1652. leta in naj preneha zopet 24. aprila leta 1655.
2. Temu nasproti pa obljublajo imenovani gospod Andrian in njegovi dediči, da bodo plačevali letno za najemnino tritisoč kosov srebrnih kron na ta način, da bodo v prvem letu plačali pri nastopu zakupnine tisoč goldinarjev nemške veljave, ostanek prve polovice po preteku polovice leta, preostanek po preteku vsega najemninskega leta proti pobotnici; v ostalih dveh letih zakupne dobe pa se gospod zakupnik in njegovi dediči zavežejo plačevati polovico zakupnine po preteku polovice leta, na dan sv. Dorotheje tisoč goldinarjev, ostanek pa ob koncu zakupnega leta.
3. Tretjič se dogovori in izrecno pridrži tole: Če bi štajerska dežela zahtevala, da mora lastnik plačati imenjski goldinar, ki donša 1111 goldinarjev 46 krajcarjev, iz svojega žepa v celoti ali do polovice, naj imenovani gospod Andrian ali njegovi dediči poravnajo zgoraj naznačeno naklado imenjskega goldinarja brez obremenitve nj. knežje milosti davčnemu uradu v Gradec; če bi se pa plačilo tega imenjskega goldinarja v celoti ali do polovice ne zahtevalo, je zakupnik dolžan to naklado poleg zakupnine v znesku 3000 kosov srebrnih kron poravnati in plačati imenovani knežji milosti, če bi le-ta to zahtevala.
4. Če bi pa štajerska dežela v teh treh letih zakupa sklenila razpisati na navadni ali polovični imenjski goldinar kako novo naklado, ki bi jo bili dolžni plačati lastniki iz svojega, daje škof svoje privoljenje in obljubo, da bo ta bremena prevzel sam nase, pri čemer pa niso izzeti vikarji in podložniki, da dajo škofu svojo pomoč.
5. Zakupnik naj ubogih podložnikov ne obremenjuje z neprimernimi kaznimi, s primščinami ali drugimi podobnimi dajatvami, tudi ne sme oddajati najemninskih hub po kupnem pravu ali izpuščati podložnikov iz podložništva. Le v primeru smrti ali če bi na drug način prišlo do sprememb pri podložniških hubah, sme zakupnik v dogovorjenem zakupnem času pobirati običajno primščino, mrtvaščino ter deseti in dvajseti novčič, kakor se je to od nekaj prakticalo. Škof si pa pridržuje pravico glede starih hubskih pravic in glede sprememb, ki so nastale pred nastopom zakupa, da sam izdaja listine in jih podpiše.
6. Gospod Andrian in njegovi dediči so dolžni oskrbovati označenih sedem duhovnikov, kolikor jih je sedaj pri zavodu, ter



Gornji grad po delu G. M. Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1681

- vso domačo služinčad in posle na pristani brez vsakega povračila od škofa z mesom in pijačo, razen tega morajo gospoda Markoviča in slepega gospoda duhovnika oskrbovati s potrebnimi oblačili in jih vzdrževati. Če bi med označeno zakupno dobo eden ali drugi izmed teh sedmih duhovnikov umrl, ni gospod zakupnik dolžan vzdrževati več kot šest gospodov.
7. Zakupnik ne sme pod nobenimi pogoji dovoliti podložnikom, da bi zapravljali ali lupili drevesa, tudi ne sme brez škofovega privoljenja dovoljevati sečnje stavbnega in drugega lesa razen v nujni potrebi. Zakupnik mora najetega gozdarja vzdrževati na svoje lastne stroške.
 8. Škof si pridržuje pravico do ribolova v postrvnjakih in v vseh drugih ribnikih. Kljub temu pa mora zakupnik vzdrževati ribnikarja na svoje stroške.
 9. V primeru, da bo škof primoran dobaviti sto starov pšenice v Proviant, je zakupnik dolžan dobaviti to pšenico po proračunski ceni, škof pa bo nosil stroške transporta.
 10. Zakupnik je dolžan vsako leto sestavljati sodne protokole ter žitne in vinske desetinske registre, ne sme nobenemu tujcu dovoljevati vmešavanja v desetinske pravice in mora izdajati podložnikom pismena potrdila o prejetih desetinah in drugih dajatvah.
 11. Zakupnik mora redne in izredne davščine in deželne naklade v pravem času izterjevati in odvajati davčnemu uradu v Gradec, da škof in gosposčina ne bosta trpela pri tem kake škode.
 12. Zakupnik je dolžan izterjati in plačati običajni Cathedriticum in poleg zakupnine vsako leto plačati tudi stroške najetega odvetnika in solicatorja ter poštnino v Gradcu, kar znaša 41 goldinarjev.
 13. Zakupnik naj ima vso skrb za to, da ne bo zapustil kakih zaostankov razen v časih kake infekcije ali kake druge božje kazni in naj gleda na to, da ne bodo nastali kaki novi zaostanki.
 14. Če bi se kateri izmed podložnikov pritožil zoper sodbo zakupnika, si je škof pridržal pravico reševati pritožbe zoper te razsodbe pod določenimi pogoji (da bi podložnikov preveč ne razvajali).
 15. Zakupnik mora zemljišča, vinograde in druga poslopja vzdrževati v dobrem stanju in jih po potrebi popravljati, predvsem pa mora oskrbovati cerkve z vsem potrebnim.
 16. Zakupnik mora poslati škofu na pregled vse njemu poslano pravnne spise in prošnje in mora upoštevati obrazložitev škofa.
 17. Škof bo v primerih, ko bo bival v Gornjem gradu, pomagal zakupniku izterjevati davke in dajatve.

18. Če se bo v času, ko traja zakup, izdala v deželi Štajerski splošna napoved o nabiranju vojaštva, prevzame škof kot lastnik gosposčine obvezo, da bo oskrbel določeno število vojakov s konji in opremo brez povračila od podložnikov, zakupnik pa mora, če bodo duhovniki ali podložniki dolžni k temu kaj prispevati, te prispevke izterjati in o tem dati obračune.
19. Če bi v letih zakupa izbruhnile med živino kake kužne bolezni, zaradi katerih bi živina poginjala, prevzame škof po običaju, ki velja v štajerski deželi, povračilo te škode.
20. V primeru, da bi zakupnik med zakupno dobo umrl, naj gosposčino do konca zakupne dobe nemoteno upravljajo njegova vdova in njegovi dediči za plačilo letno dogovorjene zakupnine in drugih deželnih bremen, morajo pa gospodarstvo in administracijo smotno voditi.
21. Končno se je v zvezi s to zakupno pogodbo zavezala žena zakupnika po svojem zastopniku Janezu Krstniku Gradlerju (toda njemu brez škode), da bo v primeru, če bi v teh treh zakupnih letih nastala škofu kaka nepričakovana škoda zaradi zaostankov na zakupnini ali drugih davčnih nakladah, zastavila s posebnim dogovorom njene pravice iz ženitne pogodbe in dotacije ter iz velejanskih in drugih ženskim osebam pripadajočih pravnih predpisov. V dokaz vsemu temu je bil do sestavitve običajne zakupne pogodbe sestavljen tačasni dogovor v dveh enakih izvodih z lastnoročno signaturo in podpisom škofa in zakupnika, od katerih prejme en izvod škof, drugega pa zakupnik Andrián. Opravljeno v Gornjem gradu, dne 6. marca leta 1652.

Tomaž Ignac Andrián
na Paškem gradu

Kaj je lastnika gornjegrajske gosposčine, ljubljanskega škofa Buchheima, dovedlo do tega, da je dal gosposčino za tri leta v zakup? To izvemo iz spremnega pisma, ki ga je poslal škof z osnutkom zakupne pogodbe zakupniku Andriánu. V tem pismu škof naroča, da mora dotedanji upravitelj gosposčine takoj odložiti vso administracijo, da ga noben podložnik pod pretnjo kazni dvojnih dajatev ne sme več ubogati in da se naj vsi izogibajo njegove družbe. Iz tega smemo sklepati, da je bilo gospodarstvo gosposčine po krivdi dotedanjega upravitelja gosposčine zavoženo in da je bil to eden izmed razlogov, da je bila oddana gosposčina v zakup. Ker pa je škof

odredil, da se morajo vsi izogibati njegove družbe, ni tudi izključen verski motiv te odločitve škofa, če je bil upravitelj naklonjen morda protestantizmu.

Kaj je bil vzrok, da je bil osnutek pogodbe sestavljen tudi v slovenskem jeziku, kar je redke primer administracije v tej dobi? Soudim, da so morali vsebino te zakupne pogodbe javno razglasiti vsem podložnikom gosposčine ter vsem meščanom trgov Gornji grad in Ljubno, ki sta spadala pod jurisdikcijo ljubljanskega škofa. Iz tega smemo tudi sklepati, da je bilo prebivalstvo gosposčine, ki je teritorialno obsegala vso Gornjo Savinjsko dolino od Mozirja do Solčave, skoz in skoz slovensko.

Zakupnina je znašala letno 6000 goldinarjev, kar je tudi za tiste čase zelo visok znesek. Vrednost enega goveda je v tistih časih znašala deset do dvajset goldinarjev in če primerjamo vrednost ene glave goveje živine danes, pridemo do bajnih zneskov. Poleg tega je moral zakupnik oskrbovati sedem duhovnikov gornjegrajskega marijanišča ter vso hišno služinčad ter hlapce in dekline na pristavi, moral pa je oskrbovati tudi samega škofa, kadar je bival v območju gosposčine, kakor je to zahteval škof v omenjenem spremnem pismu zakupniku Andriánu.

Vsa ta bremena so seveda šla na ramena podložnikov. Škof sicer naroča v točki 5 zakupne pogodbe, naj zakupnik podložnikov preveč ne izkorišča. Že v 14. točki pa škof zahteva, naj »podložnikov preveč ne carta«. Še bolj oster pa je škof v omenjenem spremnem pismu zakupniku, kjer naroča tole: Zakupnik naj gleda na to, da bodo podložniki hodili zjutraj zgodaj na roboto. Solčavski in drugi podložniki naj plačujejo mrtvaščino in primščino. Žito, ki ga morajo podložniki oddajati, naj bo očiščeno. Vinsko in žitno desetino je treba oddajati pravočasno. Če hoče kateri izmed podložnikov svojo kmetijo prodati, se mora oglasiti pri zakupniku. Prevare naj kaznujejo z zaporom in telesnimi kaznimi. Zemljišča se ne smejo krčiti brez vednosti in dovoljenja. Meščani morajo pri merjenju žita in vina uporabljati dobre in poštene mere in vage. Nihče ne sme pod pretnjo kazni loviti rib.

Če primerjamo podatke o kulturi zemljišč vseh treh gosposčin Gornji grad, Vrbovec in Rudenek, vidimo, da je bilo največ zemljišč označenih za travnike in pašnike, kar nam dokazuje, da so se podložniški kmetje ukvarjali predvsem z živinorejo. Tu je vsekakor zanimiva obveza škofa pod točko 19 zakupne pogodbe, da prevzame na sebe plačilo škode v primerih izbruha nalezljivih bolezni med

živino. Ta obveza lastnikov gosposčin je veljala po običajnem pravu tudi na Koroškem in verjetno v vseh alpskih deželah, kjer je bila živinoreja glavni vir dohodkov prebivalstva. V tej dobi je moralo biti v Gornji Savinjski dolini še mnogo vinogradov, ker je škof v spremnem pismu naročal zakupniku, da morajo podložniki oddajati najboljše vinc. Škof si je od vseh dohodkov gosposčine pridržal edino pravico do ribolova v vseh ribnikih, medtem ko je prepustil zakupniku pravico do ribolova v vseh tekočih vodah. Pri tem je tudi zanimiva ugotovitev, da so gojili postrvi v posebnih ribnikih za postrvi.

Ob koncu zakupne pogodbe je omenjena obveza žene zakupnika, da bo zastavila svoje pravice iz ženitne in darilne pogodbe. V zvezi

s to obvezo je omenjen velejanski zakon (edictum Velleianum) iz rimskega prava, zaradi česar smemo sklepati, da je plemstvo na Štajerskem uporabljalo v zakonskem in dednem pravu rimsko-pravne predpise.

VIRI IN LITERATURA

1. Kapiteljski arhiv nadškofijskega arhiva v Ljubljani, fascikel 111/2. — 2. Georg Matthäus Vischer, Topographia ducatus Stiriae, Graded 1681, Cankarjeva založba Ljubljana 1971. — 3. Hans Pircheggér, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962. — 4. Topographisch — statistisches Lexikon von Steiermark, 1878, zv. I, str. 19 in zv. II, str. 36.

